

- *Про роботу НАН України в період воєнного стану (доповідач – академік НАН України В.П. Горбулін)*
- *Конституційне регулювання української державності: стан і перспективи розвитку (доповідач – академік НАН України В.М. Шаповал)*
- *Інституційна спроможність України в умовах війни (доповідач – член-кореспондент НАН України Г.І. Зеленько)*

ІЗ ЗАЛИ ЗАСІДАНЬ ПРЕЗИДІЇ НАН УКРАЇНИ

23 серпня 2024 року

Засідання Президії НАН України 23 серпня 2024 р., приурочене до Дня Державного Прапора України і Дня Незалежності України, відбулося під головуванням президента НАН України академіка НАН України А.Г. Загороднього. У вступному слові очільник Академії зазначив, що День Незалежності – особлива подія в житті нашої країни, яка символізує незламне прагнення українського народу до самостійного і вільного державного буття на власній землі. Він наголосив, що сьогодні Національна академія наук України разом з усією країною міцно тримає свій фронт у боротьбі за Свободу і Незалежність. «Від початку повномасштабної російської агресії НАН України поставила пріоритетом у своїй діяльності значне посилення наукового забезпечення вирішення важливих для країни проблем. Йдеться насамперед про участь науковців Академії у задоволенні потреб української армії, розробленні та впровадженні новітніх видів озброєнь, а також у проведенні відповідної роботи патріотично-виховного змісту. Важливим є внесок наших науковців у забезпечення продовольчої безпеки держави, пошук шляхів подолання руйнівних наслідків злочинної російської агресії для навколишнього середовища», – зазначив А.Г. Загородній.

* * *

Члени Президії НАН України заслухали доповідь першого віцепрезидента НАН України академіка НАН України **Володимира Павловича Горбуліна** про роботу НАН України в період воєнного стану (стенограму див. на с. 38).

* * *

Далі учасники засідання заслухали доповідь головного наукового співробітника Інституту історії України НАН України академіка НАН України **Володимира Миколайовича Шаповала** про стан і перспективи розвитку конституційного регулювання української державності (стенограму див. на с. 43).

Виступ академіка НАН України Володимира Павловича Горбуліна

Прийняття Конституції України 1996 р. ознаменувало важливу віху у творенні незалежної Української держави. За більшістю ознак Конституцію України можна визнати однією з найбільш «жорстких» у Європі. Така її характеристика передусім пов'язана з тим, що Конституційний Суд України уповноважений надавати Верховній Раді України висновки щодо законопроектів про внесення змін до Конституції України на предмет їх відповідності певним вимогам самого Основного Закону, які юридично зобов'язують парламент. Тим самим єдиний орган конституційної юрисдикції відіграє в конституційному нормотворенні роль, як мінімум, співавтора.

Одним із результатів прийняття Конституції України 1996 р. стало запровадження моделі організації влади, в якій Президент має дуже широкі повноваження. Формування такої моделі було зумовлено станом соціуму та його політичної системи, наявністю у значної частини населення своєрідного геному авторитаризму, слабкістю демократичної суспільної традиції та іншими суспільними чинниками. Не дивно, що вибір такої моделі був характерним для переважної більшості пострадянських країн.

Модель організації влади кілька разів було скориговано. Спочатку наприкінці 2004 р. зміни до Конституції України дещо обмежили по-

вноваження Президента України і окреслили компетенції Прем'єр-міністра України як глави уряду, але закон, яким їх було запроваджено, був невідповідним встановленим правилам за процедурами його прийняття. У 2010 р. рішенням Конституційного Суду України цей закон було визнано неконституційним і він втратив чинність, а в 2014 р. попередні зміни окремих положень Конституції було відновлено.

Визначення Конституції Основним Законом засвідчує її верховенство в системі національного права і вказує на те, що вона є нормативною і певною мірою змістовою основою національного права, а не різновидом формальних законів.

Після Революції Гідності знову постало питання укладення суспільного договору або у формі нової Конституції, або як нової редакції чинної. В деяких рішеннях Конституційного Суду України певною мірою підтверджено, що юридичних перешкод для продовження конституційного процесу немає.

Перспективи конституційного розвитку України об'єктивно зумовлені її суспільно-політичним станом і відповідними потребами, які значною мірою визначаються політичною владою, її бажанням і здатністю провести реформування у цій царині.

Загалом про Конституцію як суспільний договір потрібно говорити в контексті порядку її розроблення і прийняття. Якості суспільного договору новій редакції або новому Основному Закону надаватиме відкритий характер процесу відповідного реформування на всіх його стадіях, створення можливостей реальної участі в цьому процесі активних громадян і громадських організацій, неманіпулятивна поведінка в ньому ключових суб'єктів влади і тих, хто цих суб'єктів має намір замінити.

Фахівці Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України опублікували низку фундаментальних праць, присвячених теорії та практиці українського конституціоналізму: «Теоретичні проблеми розвитку конституційного законодавства України на сучасному етапі» (за ред. Ю.С. Шемшученка та О.І. Ющика), «Конституційний процес

в Україні та світовий досвід конституціоналізму» (Ю.С. Шемшученко, О.В. Батанов, А.Р. Крусян та ін.), «Формула демократії: «Народ – Конституція – влада» (О.В. Скрипнюк, О.І. Ющик та ін.), «Громадянське суспільство в Україні: сучасний стан, виклики, стратегія модернізації» (за заг. ред. Ю.С. Шемшученка та О.В. Скрипнюка), «Сучасний унітаризм: доктрина і практика» (відп. ред. Ю.С. Шемшученко), «Конституційно-правові проблеми місцевого самоврядування та децентралізації публічної влади в Україні» (за ред. О.В. Батанова), «Децентралізація публічної влади в Україні у контексті зарубіжного досвіду та євроінтеграційних процесів» (за наук. ред. О.В. Батанова) та ін.

Науковці Академії також активно співпрацюють з органами державної влади щодо підготовки аналітичних матеріалів з різних аспектів проблематики сучасного українського конституціоналізму.

Крім того, опубліковано монографії академіка НАН України В.М. Шаповала «Правова основа європейських держав», «Історія основного закону. До 25-річчя прийняття Конституції України», «Основи конституціоналізму. Нариси з історії, теорії і практики», «Конституційний контур парламенту», «Феномен конституційного права».

Важливий внесок у формування науково-правових засад розв'язання певних проблем конституційно-правового забезпечення економічних відносин, визначення шляхів посилення ролі та значущості Основного Закону в забезпеченні дотримання соціально-економічних та екологічних прав людини і громадянина, розвитку наукових підходів до побудови правової моделі сталого розвитку держави на засадах конституційно-правових цінностей тощо зробили науковці Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Макутова Національної академії наук України». Зокрема, опубліковано монографії «Концепція конституційного забезпечення економічної системи держави (як основи законодавчого забезпечення економічної політики)» (В.К. Макутов), «Конституційні засади

Виступ академіка НАН України Володимира Миколайовича Шаповала

економічної системи України» (В.А. Устименко, Р.А. Джабраїлов, В.М. Кампо та ін.), «Правова модель сталого розвитку України» (за ред. В.А. Устименка), «Господарське законодавство України: перспективи модернізації на засадах сталого розвитку» (за ред. В.А. Устименка), «Правові засади досягнення балансу між економічною ефективністю та соціальною справедливістю» (за ред. В.А. Устименка), «Публічна власність: проблеми теорії і практики» (за ред. В.А. Устименка), «Правове забезпечення дотримання соціально-економічних прав людини на засадах ідеології нової якості життя» (за ред. В.А. Устименка) та ін.

В обговоренні доповіді взяли участь радник Президії НАН України академік НАН України О.Л. Копиленко; президент НАН України академік НАН України А.Г. Загородній; академік-секретар Відділення літератури, мови та мистецтвознавства НАН України академік НАН України Г.А. Скрипник; директор Головної астрономічної обсерваторії НАН України академік НАН України Я.С. Яцків; академік-секретар Відділення фізики і астрономії НАН України академік НАН України В.М. Локтев.

* * *

Далі було заслухано доповідь завідувача відділу політичних інститутів і процесів Інститу-

Виступ члена-кореспондента НАН України Галини Іванівни Зеленько

ту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України члена-кореспондента НАН України **Галини Іванівни Зеленько**, присвячену інституційній спроможності України в умовах війни (стенограму див. на с. 49).

Інституційна спроможність — це об'єктивна здатність держави виконувати свої функції з урахуванням завдань та викликів, що стоять перед країною. Інституційна спроможність забезпечується через відповідну структуру органів влади, повноту і водночас оптимальність з погляду формальних, притаманних державі функцій, а також компетентність органів влади і спроможність осіб здійснювати державну політику. Інституційна спроможність України — результат тривалого процесу державотворення, соціокультурних характеристик, соціально-економічних трансформацій тощо. Російсько-українська війна, особливо в її повномасштабній фазі, стала найбільшим випробуванням інституційної спроможності для України за всі роки незалежності. Це дає підстави для оцінки стану інституційної спроможності, аналізу проблем і переваг наявної системи влади з екстраполяцією на характер завдань, які стоять перед країною, і здатність держави і суспільства їх виконувати. Також набуває важливості оцінювання якості соці-

ально-економічних інститутів у відтворенні потенціалу солідаризації в Україні на засадах європейської соціальної моделі та обґрунтування перспектив і викликів зміцнення солідарності суспільства й держави після війни.

В Україні у перші два роки повномасштабної війни мала місце так звана суспільна мобілізація «навколо прапора», яка ґрунтувалася передусім на самоорганізації суспільства і характеризувалася високим рівнем довіри до органів державної влади і одностайною підтримкою дій держави, спрямованих на відсіч агресору. Держава, своєю чергою, виявилася значно міцнішою, ніж здавалося, а її інституційна спроможність забезпечувалася також високим рівнем мобілізації. Водночас відбулася стрімка зміна інституційної структури держави внаслідок створення місцевих військових державних адміністрацій, що функціонують поряд з традиційними представницькими і виконавчими органами влади. Зміни відбулися насамперед через появу нових функцій, пов'язаних з організацією опору агресії, ліквідацією наслідків ворожих обстрілів, переміщенням населення тощо.

Проте вже навесні 2024 р. соціологічні дослідження виявили, що рівень підтримки громадянами органів державної влади почав знижуватися. Це свідчить про те, що в Україні розпочався своєрідний «відкат» (що неминуче) і зниження рівня мобілізації «навколо прапора», що може створювати певні ризики й загрози для політичної стабільності всередині країни. Очевидно підвищився і рівень загроз з боку РФ, спрямованих на деморалізацію населення України, руйнування економіки країни, інфраструктури (зокрема, енергетичної), радикалізацію політичних настроїв, підрив легітимності органів державної влади.

Це істотно посилює вимоги до держави, яка змушена адекватно реагувати не лише на те, що відбувається на лінії фронту, а й на події всередині країни. Проте масштаби завдань значно більші, ніж держава може виконати, про що свідчить зниження рівня довіри до органів державної влади. Звідси виникає невідповідність суспільних запитів, очікувань і спромож-

ності держави їх задовольнити. Тому є необхідність застосувати неелекторальні інструменти забезпечення легітимності влади, які зводяться до ідеї кооптації — залучення широкої громадськості (через організації громадянського суспільства і органи місцевого самоврядування) до виконання суспільно значущих завдань. Натомість концентрація влади за таких умов, навпаки, посилює дефіцит легітимності і становить загрозу національній безпеці.

Забезпечення інституційної спроможності держави є одним з основних пріоритетів Плану відновлення України і Матриці реформ, розроблених Урядом України.

Науковці Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України ґрунтовно аналізують найбільш вагомі питання політичного розвитку і суспільно-політичні процеси в Україні під час російсько-української війни, починаючи з 2014 р., зокрема те, як адаптувалася політична система України до режиму воєнного стану, інституційну спроможність держави як результат виконання органами державної влади і місцевого самоврядування їхніх функцій, діалектику національно-громадянського і етнічного в українському соціумі; політичну систему України щодо телеологічного характеру конституціоналізму та співвідношення конституційної моделі і політичних практик; характер етнополітики в Україні в умовах суспільно-політичних змін; інструменти та механізми забезпечення політичної безпеки України з урахуванням прогнозування ризиків.

За цією тематикою опубліковано низку монографій: «Українська держава. Витоки. Історична еволюція. Сучасність» (О.О. Рафальський), «Політична безпека України: проблеми політичного і державного правління. Прогнозна оцінка, механізми забезпечення» (за ред. О.О. Рафальського і О.М. Майбороди), «Адаптивні зміни політичного поля України в умовах війни» (за ред. О.О. Рафальського і О.М. Майбороди), «Діалектика національно-громадянського і етнічного в українському соціумі» (за ред. В.О. Котигоренка), «Політична система України: конституційна модель

та політичні практики» (за ред. Г.І. Зеленько), «Етнополітика в Україні в умовах сучасних суспільно-політичних змін: реальний стан, виклики, перспективи» (за ред. В.А. Войналовича), «Кризи політичного розвитку в Україні: причини, зміст і способи нівелювання» (за ред. Г.І. Зеленько), «Сучасний політичний дискурс з проблеми багатополісної реструктуризації сучасного світу» (за ред. З.Ф. Самчука).

Фахівці Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України опублікували такі фундаментальні праці: «Правовий вимір державної інформаційної політики України в умовах глобальних викликів» (за ред. І.О. Кресіної), «Громадянське суспільство і держава: правові проблеми взаємодії в умовах модернізації та євроінтеграції України» (за заг. ред. Ю.С. Шемшученка і О.В. Скрипнюка), «Правова доктрина і державність: вектор взаємозв'язку» (за ред. Н.М. Оніщенко), «Парадигма правового регулювання в Україні: змістово-інструментальні виміри» (Н.М. Пархоменко) та ін.

Україна наразі перебуває у вкрай складній ситуації з огляду на високу інтенсивність бойових дій на лінії фронту, зниження рівня суспільної мобілізації, соціально-економічні та демографічні проблеми, породжені війною, та активізацію РФ невоєнних інструментів впливу на Україну. Тому перед науковими установами соціогуманітарного профілю постає завдання зосередити зусилля для проведення наукових досліджень, спрямованих на точну діагностику стану українського суспільства, соціально-економічних процесів, які враховуватимуть усі труднощі й проблеми, що неминуче постають перед державою в умовах війни, а також аналізу рівня інституційної спроможності держави, невійськових загроз національній безпеці України, інструментів підтримання національної єдності і консенсусу з базових питань.

Зокрема, слід приділити належну увагу дослідженню механізмів забезпечення солідарності та інтеграції українського соціуму. В рамках цього напряму доцільно акцентувати увагу на вивченні таких процесів і факторів:

- суспільно-політичні трансформації в Україні під впливом війни;
- змінення ціннісних орієнтацій населення;
- збереження і розвиток всупереч війні демократичної політичної системи і демократичних політичних процесів в Україні з використанням демократичних інструментів легітимації влади;
- лінії потенційних соціально-політичних розмежувань і їх здатність набувати токсичної поляризації;
- політичні інструменти забезпечення відновлення соціального капіталу;
- інформаційна політика;
- етнонаціональна політика та етнічні меншини;

- політична (громадянська) освіта;
- невоєнні методи боротьби Росії проти України та способи їх нейтралізації;
- інвентаризація формальних політичних інститутів (інститут політичної відповідальності, механізм стримувань і противаг тощо).

В обговоренні доповіді взяли участь президент НАН України академік НАН України А.Г. Загородній; академік-секретар Відділення фізики і астрономії НАН України академік НАН України В.М. Локтев; директор Головної астрономічної обсерваторії НАН України академік НАН України Я.С. Яцків.

За матеріалами засідання підготувала О.О. Мележик